

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.18>

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Полійовська М.Т.,
*ад'юнкта кафедри кримінального права і кримінології,
Інститут з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Полійовська М.Т. Принципи кримінального права України та принципи кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів.

Стаття розкриває аналіз зв'язків між основними принципами кримінального права України та принципами, що регулюють кримінально-правову охорону професійної діяльності правоохоронних органів. Особлива увага приділяється дослідженню взаємодії та впливу цих принципів на правозастосування. Автор статті посилається на внески вітчизняних вчених, які досліджували природу окремих принципів кримінального права, і пропонує систематичний аналіз для подальшого вдосконалення нормативної бази.

Автор підкреслює, що сучасні зміни в кримінальному праві мають відображати не тільки історичний досвід, але й сучасні виклики, що вимагають глибшого розуміння і застосування принципів справедливості, законності, гуманізму та демократії. Також наголошується на необхідності нормативного закріплення принципів у новому виданні Кримінального кодексу України, щоб відповідати міжнародним стандартам і забезпечити юридичну визначеність та об'єктивність правозастосування. За словами автора, існує потреба в більшій чіткості та систематизації принципів кримінального права, а включення їх до Кримінального кодексу допоможе забезпечити більшу прозорість і ефективність в їх застосуванні.

Автор статті акцентує увагу на важливості принципів кримінального права, запропонованих П.Л. Фрісом, які становлять основу для кримінально-правової охорони професійної діяльності правоохоронних органів, але також наголошує на можливості їхнього розширення. Зокрема пропонуються нові статті для Кримінального кодексу України, що включають принципи законності, рівності перед законом, вини, справедливості, індивідуалізації покарань, особистого характеру відповідальності, гуманізму, та невідворотності відповідальності.

Автор доходить висновку, що засади кримінально-правового захисту професійної діяльності правоохоронних органів, базуються на конституційних та кримінально-правових принципах. Основні принципи, такі як верховенство права, справедливість, рівність перед законом, індивідуалізація покарань, а також невідворотність відповідальності, формують структуру захисту прав правоохоронців. Розгляд принципів, що повторюються в конституційних та спеціальних кримінальних нормах, показує недоцільність виділення окремих принципів для працівників правоохоронних органів. Пропонується дворівнева система принципів для ефективного кримінально-правового захисту, яка уникає дублювання категорій та забезпечує систематичність і раціональність правозастосування.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, принципи права, засади, професійна діяльність, правоохоронні органи, працівник.

Poliovska M.T. Principles of criminal law of Ukraine and principles of criminal law protection of professional activity of law enforcement officers.

The article analyzes the links between the basic principles of criminal law of Ukraine and the principles governing criminal law protection of professional activities of law enforcement agencies. Special attention is paid to the study of interaction and impact of these principles on law enforcement. The

author refers to the contributions of national scholars who have studied the nature of certain principles of criminal law and offers a systematic analysis for further improvement of the regulatory framework.

The author emphasizes that modern changes in criminal law should reflect not only historical experience, but also modern challenges that require a deeper understanding and application of the principles of justice, legality, humanism and democracy. The author also emphasizes the need to enshrine the principles in the new edition of the Criminal Code of Ukraine in order to comply with international standards and ensure legal certainty and objectivity of law enforcement. According to the author, there is a need for greater clarity and systematization of the principles of criminal law, and their inclusion in the Criminal Code will help ensure greater transparency and efficiency in their application.

The author of the article emphasizes the importance of the principles of criminal law proposed by P.L. Fries, which form the basis for criminal law protection of professional activities of law enforcement agencies, but also emphasizes the possibility of their expansion. In particular, the author proposes new articles for the Criminal Code of Ukraine which include the principles of legality, equality before the law, guilt, justice, individualization of punishment, personal nature of responsibility, humanism, and inevitability of responsibility.

The author comes to the conclusion that the principles of criminal law protection of the professional activities of law enforcement agencies are based on constitutional and criminal law principles. The basic principles such as the rule of law, justice, equality before the law, individualization of punishment, and inevitability of liability form the structure of protection of law enforcement officers' rights. An analysis of the principles which are repeated in constitutional and special criminal provisions shows that it is inappropriate to allocate separate principles for law enforcement officers. The author proposes a two-tier system of principles for effective criminal law protection which avoids duplication of categories and ensures systematic and rational law application.

Key words: criminal law, criminal liability, principles of law, principles, professional activity, law enforcement agencies, employee.

Постановка проблеми полягає в необхідності аналізу та узгодження основних принципів кримінального права України із специфічними принципами кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів. У контексті сучасних викликів і потреб, важливим є визначення меж правомочності правоохоронців під час виконання службових обов'язків та гарантій їх захисту від кримінального переслідування, що може бути надмірним або несправедливим. Це включає дослідження балансу між необхідністю застосування сили та спеціальних заходів і принципом законності, який передбачає суворе дотримання законодавчих норм. Важливим є також з'ясування, як принципи справедливості, пропорційності та гуманності інтегруються у правову систему з метою захисту прав та свобод інших осіб. Також актуальним є вивчення механізмів забезпечення прозорості та підзвітності дій правоохоронців у рамках кримінального правосуддя, щоб забезпечити довіру громадськості до правоохоронних органів. Нарешті, слід аналізувати вплив міжнародних стандартів на формування та реалізацію вказаних принципів в українському законодавстві, що є ключовим для інтеграції України у світове правове співтовариство.

Стан опрацювання. Питанням вивчення природи окремих принципів кримінального права присвячували такі вітчизняні вчені, як А.І. Берлач, П. Берзін, М.А. Лаврінко, М.О. Колесник, О.С. Олійник, Н.В. Сібільова, Ю.С. Тимошук, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий та багато інших.

Метою статті є систематичний аналіз і порівняння основних принципів кримінального права України з принципами, що регулюють кримінально-правову охорону професійної діяльності працівників правоохоронних органів. Основна увага зосереджена на ідентифікації та визначенні зв'язків і відмінностей між цими принципами, оцінці їх взаємодії та впливу на правозастосування, а також розробці пропозицій щодо вдосконалення нормативної бази в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. З давніх часів визначні мислителі людства, чия спадщина простягається через всю історію цивілізації, виявили основну тенденцію у розвитку світового законодавства – його орієнтацію на гуманізм, що сприяє торжеству справедливості. Видатні філософи з різних епох, від часів рабовласницького ладу (такі як Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, та інші), через феодальний період (Августин, Томас Аквінський, та інші), добу буржуазії (Гуго Гроцій, Бенедикт Спіноза, Томас Гоббс, Джон Локк, Жан-Жак Руссо, Шарль Монтеск'є), до сучасних

теоретиків права (наприклад, П.М. Рабинович, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученко), одностайні у погляді, що основоположним елементом права є справедливість [1, с. 8].

І.О. Таран зазначає, що справедливість є основоположним елементом та характеристикою права, стверджуючи, що лише право може бути справедливим. Він вважає, що справедливим є те, що кореспондує з правом, виражає його суть та діє відповідно до його принципів, описуючи право як універсальну справедливість. Таран підкреслює, що хоча кожна історична епоха має своє розуміння соціальної справедливості, воно завжди засноване на універсальних цінностях, таких як свобода, рівність та безпека, які залишаються незмінними протягом часу [2, с. 65-66, 71].

Таким чином, ядро права, яке визначає його основні принципи і в якому знаходить своє втілення, становить справедливість. Більш детально, це політична та соціальна справедливість, що забезпечує гармонійне співіснування інтересів різних соціальних шарів, індивідуума та суспільства в цілому. Саме цю справедливість мають відображати представники народу – парламентські депутати – у своїй законодавчій діяльності.

На думку П. Берзіна, «принципи права – основоположні ідеї, начала, які виражають сутність права і впливають з генеральних ідей справедливості і свободи» [3, с. 28]. Принцип – це основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, керівна ідея, основне правило поведінки та ін. [4, с. 941].

Таким чином, можна визначити принципи кримінального права як ключові, фундаментальні основи та провідні ідеї, що формують зміст і напрямок кримінального права і кримінальної політики. Ці принципи відображені як безпосередньо у спеціалізованих нормах, так і непрямо у кримінально-правових положеннях і є обов'язковими для дотримання законодавцями, органами правозастосування та громадянами у процесі протидії злочинності [5, с. 170].

Варто відмітити, що у чинному Кримінальному кодексі України [6] (далі – КК України) відсутній перелік принципів кримінального права. У науковій літературі називають різну кількість принципів кримінального права, одні – 7, інші – 9. Насправді ж їх значно більше.

Із цього випливає, що система принципів кримінального права непостійна і в кожен конкретний момент визначається економічними (і похідними від них політичними) відносинами в суспільстві. Відбувається запозичення юридичних понять, категорій та інститутів однієї правової системи законодавством інших правових систем; під впливом глобалізації з розвитком міжнародного права з'являються нові інститути національного законодавства, змінюється структура та співвідношення його галузей.

Потрібно погодитися з І.Є. Марочкіною та Н.В. Сібільовою, коли вони пишуть, що сьогодні є свідками заміни одних ключових конструкцій системи кримінального права іншими. з одного боку, можна визнати, що це закономірно. «Історії кримінального права відомі і часи революційних перетворень, і етапи неквапливого поступального розвитку, і періоди «смути». Еволюція кримінального права завжди слідувала еволюції суспільства і держави, тією чи іншою мірою послідовно відображала зміну провідних політико-правових ідей, створювала механізми і засоби, найбільш адекватні насущним практичним завданням боротьби зі злочинністю. У цьому відношенні сучасні правові процеси не викликають критики і, швидше, повинні сприйматися як даність» [7, с. 7-9].

Але, з іншого боку, вивчення чинного кримінального кодексу та інших подібних йому документів останнього часу змушує задуматися, наскільки існуючі нині кримінально-правові засади адекватні сучасним суспільним умовам і сприяють потребам розвитку українського кримінального права. Який має бути порядок затвердження та визначення ієрархії принципів? На даний момент можна лише визнати, що принципи кримінального права зазнають потужного тиску, перш за все, з боку державних структур, відповідальних за розробку основ кримінальної політики.

Формування принципів кримінального права і знаходження адекватних способів їх юридичного втілення в законодавстві створює засоби для подальшого розвитку цієї галузі права. Важливість визначення основоположних ідей кримінального права як принципів полягає у забезпеченні їх коректного застосування. Так, значення їх законодавчого оформлення стає критичним. Наприклад, у кримінальному законодавстві країн, таких як Азербайджан, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан, закріплено основні принципи кримінального права, включно з принципами законності, демократії, гуманізму, справедливості, рівності перед законом, неунікність відповідальності, відповідальність за доведену вину, особисту відповідальність, індивідуалізацію відповідальності та покарання.

Зважаючи на важливе значення принципів (загальних засад) кримінального права як в теоретичному так і в практичному аспектах, потребує вирішення питання про нормативне закріплення в новому кримінальному законодавстві України. Тому є вкрай позитивним, що при розробці нового проєкту Кримінального кодексу України автори вирішили включити в нього основні принципи, серед яких: законність, юридична визначеність, рівність усіх перед кодексом, пропорційність, індивідуалізація покарань, гуманізм, обмеження використання кодексу до однократного застосування, дотримання міжнародних зобов'язань, застосування кодексу згідно з його основними принципами, а також забезпечення відповідності будь-яких змін до кодексу його фундаментальним принципам [8].

Принципи кримінально-правової охорони професійної діяльності правоохоронних органів є інтегральною складовою загальних принципів кримінального права, де вони функціонують у відносинах як частина і ціле. Такі принципи можна розглядати як основоположні ідеї, що формують основу для кримінально-правового захисту діяльності працівників правоохоронних структур, визначають підходи до їх впровадження та становлять частину ширшого спектру принципів кримінального права. Ці принципи утворюють зв'язок між кримінальними правами, їх взаємозалежність і взаємодоповненість, а також забезпечують впорядкованість їх застосування та виконання. Під час їх застосування принципи кримінального права демонструють свою єдність та спрямованість як фундаментальні напрямки дії [9, с. 10-11]. Слід підкреслити, що принципи кримінально-правового захисту професійної діяльності працівників правоохоронних структур обов'язково мають бути узгоджені з основними принципами кримінального права.

В контексті досліджуваного питання варто підкреслити, що принципи кримінального права виступають як фундаментальні засади, що визначають основні напрями розвитку даної галузі права, але безпосередньо не регулюють соціальні відносини. Зауваження Ю.С. Тимошук підкреслюють, що принципи самі по собі не можуть виконувати роль нормативного регулятора у кримінально-правових відносинах, оскільки це призведе до змішування функцій норм і принципів, що є недоречним і може мати негативні наслідки, такі як заміщення одних понять іншими. Водночас науковець звертає увагу на проблему некоординованих і спонтанних змін у законодавстві, які ігнорують системний характер кримінального права, порушуючи його логічні основи та призводячи до суперечностей у нормах. Такі дії порушують принцип узгодженості норм кримінального права. Таким чином, принципи мають служити як надійна основа для законодавчого процесу, створення узгодженої системи кримінально-правових регулятивних та охоронних норм, що захистить кримінальне законодавство від суперечностей і хаотичності. У процесі законотворення, як і при застосуванні кримінального права, має бути забезпечене дотримання його основних принципів [10, с. 262].

З огляду на викладене, можна стверджувати про високу значущість принципів кримінального права України. Чітке визначення та детальна розробка цих принципів є фундаментом для створення ефективного та демократичного кримінального законодавства. О. Олійник достатньо чітко роз'яснює роль принципів кримінального права, підкреслюючи їхні основні функції:

- 1) забезпечувальну – сприяють ефективності кримінального закону та практики його застосування, допомагають досягати мети кримінального законодавства;
- 2) інтегративну – вони впливають на зміст та забезпечують єдність законодавства;
- 3) генеративну – формують напрямки розвитку кримінального права [11].

Після аналізу категорії «принципи кримінального права», вважаємо за логічне окреслити їх типи (класифікацію) і на цій основі сформулювати принципи кримінально-правової охорони професійної діяльності співробітників правоохоронних органів.

Так, за словами П.Л. Фріса, принципи кримінального права можна класифікувати наступним чином:

– конституційні принципи, що включають: принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6); принцип верховенства права (ст. 8); принцип справедливості (ст. 19); принцип рівності перед законом (ст. 24); принцип захисту гідності особи (ст. 28); принцип законності (ст. 29, 61, 62, 124); принцип гуманізму.

– галузеві (спеціальні) принципи включають: принцип нормативного визначення злочинних діянь; принцип відповідальності за особисті дії; принцип відповідальності за наявності вини; принцип сукупності відповідальності; принцип пропорційності покарання до тяжкості кримінального правопорушення; принцип економії кримінального переслідування [12].

Ці принципи підлягають періодичним змінам та доповненням, оскільки перелік цих принципів не є вичерпним і завжди відкритий для оновлень з огляду на динаміку правових та соціальних процесів.

Запропоновані П.Л. Фрісом принципи кримінального права, є одними з найважливіших, проте не єдиними. Інші науковці, як наприклад М.І. Хавронюк, висловлюють пропозиції щодо подальшого розширення списку фундаментальних принципів шляхом законодавчих ініціатив. Зокрема, вище згаданий автор пропонує доповнення Кримінального кодексу України новими статтями, що включають такі принципи, як «Принцип законності», «Принцип рівності громадян перед законом», «Принцип вини», «Принцип справедливості», «Принцип індивідуалізації покарання», «Принцип особистого характеру кримінальної відповідальності», «Принцип гуманізму» та «Принцип невідворотності кримінальної відповідальності» [13, с. 54-55]. Ці зміни відображають зусилля з удосконалення і розширення основ кримінального права в країні.

Отже, дослідник виділяє вісім ключових принципів кримінального права України: законність, рівність громадян перед законом, вину, справедливість, індивідуалізацію покарання, особистий характер кримінальної відповідальності, гуманізм, та невідворотність кримінальної відповідальності. Ці принципи нагадують ті, що були виділені П.Л. Фрісом. Однак серед них є принципи, такі як індивідуалізація покарання та невідворотність кримінальної відповідальності, які не були згадані раніше.

Варто підкреслити, що пропозиції М.І. Хавронюка щодо принципів кримінального права стали предметом активного наукового обговорення. В цьому контексті особливо примітними є зауваження В.В. Шаблистого, який висловлює зацікавленість щодо ієрархії цих принципів, особливо в контексті розгляду покарань та інших кримінально-правових заходів, зокрема в частині можливості окремого визначення принципів призначення покарань у спеціальному розділі Кримінального кодексу України. В.В. Шаблистий вважає, що хоча пропозиції М.І. Хавронюка відповідають основним завданням і функціям кримінального права, вони викликають певні суперечки серед фахівців. Зауважується, що кримінально-правові принципи, оскільки вони є відносно невизначеними на законодавчому рівні і схильні до змін, можуть включати як аксіоматичні так і дискусійні аспекти. Незважаючи на дискусійність, загальний підхід до формування системи принципів, як зауважує В.В. Шаблистий, є адекватним, оскільки цілком відповідає визначеним завданням і функціям кримінального права [14].

Отже, можна стверджувати, що кримінально-правовий захист професійної діяльності співробітників правоохоронних органів повністю базується на конституційних принципах, які включають поділ державних повноважень, верховенство права, справедливість, рівність усіх перед законом, дотримання законності, захист честі та гідності особи, а також гуманізм і повагу до людини. Ці принципи доповнюються основоположними принципами кримінального права, такими як нормативне визначення злочинних діянь, відповідальність за особисті дії, наявність вини при відповідальності, комплексність відповідальності, принципи відповідності покарання серйозності правопорушення, обмеження кримінального переслідування, індивідуалізація покарань, та невідворотність відповідальності.

Враховуючи вищезазначене, нам видається недоцільним виокремлення окремих принципів кримінально-правової охорони для професійної діяльності правоохоронних органів. По-перше, ці принципи здебільшого повторюватимуть конституційні та галузеві принципи кримінального права, такі як принципи нормативного визначення кримінальних правопорушень, що стосуються професійної діяльності правоохоронців. По-друге, вони перетинатимуться з іншими категоріями кримінального права, як у випадку з принципом кримінально-правової охорони, який збігається з категорією об'єкта кримінального правопорушення.

Додатково слід погодитися з позицією М.О. Колесник щодо того, що розподіл на занадто велику кількість рівнів принципів у системі кримінального права є нераціональним. Це ускладнює систему, змушує визначати особливості підпорядкованості та взаємодії між різними рівнями принципів, і призводить до збільшення загальної кількості принципів [15, с. 204].

Таким чином, здається доцільним прийняти дворівневу систему принципів кримінального права України як основу для кримінально-правового захисту професійної діяльності працівників правоохоронних органів.

Висновки. Отже, принципи кримінального права України є фундаментальними засадами, що визначають основні напрямки розвитку даної галузі права і забезпечують її ефективність та спра-

ведливість. Ці принципи базуються на конституційних нормах, таких як поділ державної влади, верховенство права, рівність перед законом, та гуманізм, а також спеціалізованих кримінально-правових принципах, які охоплюють нормативне визначення кримінальних діянь та відповідність покарання тяжкості кримінального правопорушення. Ці принципи є невід'ємною частиною кримінально-правової охорони професійної діяльності правоохоронних органів, гарантуючи, що закони, що стосуються правоохоронців, є справедливими і збалансованими. Забезпечення дотримання цих принципів є критично важливим для підтримки законності та справедливості в кримінальній юстиції, що сприяє стабільності та довірі суспільства до правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Олійник О.С. Ієрархія принципів кримінального права України. *Правова позиція*, № 3 (24), 2019. С. 7–13.
2. Таран І.О., Сирота Д.І. Принципи кримінального права України: система та характеристика. *Публічне право* № 4 (44) (2021). С. 65–71.
3. Берзін П. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник: у 3 т. Т. I: Загальні засади. К.: ВД «Дакор», 2018. 404 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.І. Бусел. Київ: Ірпінь, ВТФ «Перун», 2002. 1428 с.
5. Словник термінів із Загальної частини кримінального права України / Упорядники: С.Ф. Денисов, М.А. Лаврінко. Запоріжжя: КПУ, 2015. 336 с.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
7. Організація судових та правоохоронних органів: підручник / І.Є. Марочкін та ін.; за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. Харків: Одиссей, 2007. 528 с.
8. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 25.02.2024. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
9. Берлач А.І. Принципи діяльності правоохоронних органів у контексті адміністративної реформи в Україні. *Кримський юрид. вісн. «Адміністративна реформа та проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів»*. Сімферополь, 2008. Вип. 2. С. 10–14.
10. Тимощук Ю.С. Визначення поняття принципів кримінального права. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 261–264.
11. Олійник О.С. Принципи кримінального права: поняття, система та значення: монографія. Харків: Право, 2021. 544 с.
12. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2017. 468 с.
13. Хавронюк М.І. 10 років чинності КК України: час закріпити принципи. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: *матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, 13-14 жовт. 2011 р.; редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. С. 51–56.
14. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
15. Колесник М.О. До характеристики спеціальних (галузевих) принципів кримінального права. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 197–207.